

KUTADGU BİLİĞ'DE ÖGDÜLMİŞ

Prof. Dr. Saadet Çağatay

Kutadgu Bilig'de çok önemli bir yeri olan ve üçüncü şahsiyet olarak ortaya çıkan Ögdülmiş, hükümdarın ikinci veziri Aytoldı'nın oğludur. Kutadgu Bilig'i üstünkörü bir şekilde karıştırmakla bile, onun ağzından söylenmiş olan mısraların devletle yakından ilgili olduğu görülür ve onun devlet idaresini temsil ettiği anlaşılır. Bazı ilim adamlarının Kutadgu Bilig'e Ş a h n a m e, D e v l e t B i l g i s i gibi adlar vermelerinin sebebi de ortaya çıkar. Yusuf Has Hacib, başlangıç bölümünde (356), Ögdülmiş sözünün "akıl ve anlayış" karşılığı olduğunu açıklar:

"Basa aydım emdi kör ögdülmişig
"Ukuş atı ol bu bedütür kişig."

Yani 'Ögdülmiş aklın (anlayışın) karşılığıdır, insanı yükseltir.' Ögdülmiş, Kutadgu Bilig'de konuşan dört kişinin en genci, en faalidir. Her dört kişi ile de genellikle hareketsiz olarak devam eden bu karşılıklı konuşmalarda yürüme, gelme, ata binme, namaz kılma, Ogdurmuş kendisini ziyarete geldiğinde sofraya başında bulunma gibi hareket belirten tasvirî beyitler onun için yazılmış olan kısımlarda vardır. Muhteva bakımından Ögdülmiş'in ağzından söylenilen metin, bütün eserin 1/3'ünü teşkil eder¹; o eserin bir mihveridir. Başlangıçtaki Küntogdı - Aytoldı konuşmaları dışında her bahis onunla ilgili ve ona bağlıdır. O, mükemmel bir devlet adamı ve Ortaçağın yetiştirebildiği ideal bir asilzade, üç asır sonra Nevai'de, üçbuçuk asır sonra da Babür'de yaşayan gerçek örneklerini gördüğümüz, her haliyle örnek olarak gösterilebilecek bir insan tipidir.

Ögdülmiş, ilk önce Yusuf Has Hacib tarafından k u t 'devlet, ikbal' anlamıyla vasıflandırılmış olan baba Aytoldı ile ortaya çıkar. Başlangıçta Ögdülmiş henüz küçük (herhalde henüz reşid değil), baba ise ölüm döşğinde oğluna öğütler veren, hastalık ve ölüm acıları ile kıvranan, hislerine kapılmış yaşlı bir adamdır. Bu bölüm biraz romantiktir, okuyanı sıkarak; her devirde ve her muhitte olağan sayılacak hâdiselerle doludur.

(1) Yaptığımız bir sayıma göre Ögdülmiş'e 2010 beyit düşmektedir.

Tabipler ve çeşitli tedavi usulleri vb., aslında bir fevkalâdeliği olmayan, bir yenilik getirmeyen, bilinmeyen şeyleri açığa vurmeyen bahislerdir. Aytoldı tam bir müslümandır. Şehadet getirerek ölür:

“Közin kökke tikti kötürdi elig
 “Şehadet bile kesti teprer tilig
 “Yaruk can üzül-di tünerdi küni
 “Bayat atı birle kesildi tını”. (1519-1520)
 (Göziünü göğe dikti, elini kaldırdı
 Titreyen dilini kelime-i şehadetle kesti.
 Nurlu can ayrıldı, gözü karardı
 Tanrı adı ile nefesi kesildi.)

Fakat hemen bundan sonraki mısralarda Eski Türklerden bilinen **can uçması** tâbirinin ölüm için kullanılışı dikkati çekmektedir:

“Uçup bardı can kaldı kalbüd kurug.” (1521)
 (Can uçup gitti, boş kalp kaldı.)
 “Kurug kaldı kalbüd uçup barsa can
 “Bayat bildi kança barır erse can.” (1525)
 (Vücut boş kaldı, can uçup gidince
 Canın nereye gideceğini Allah bilir.)

Bunun gibi yine Eski Türklerden bildiğimiz ölümlere yapılan merasim için kullanılan **yog** kelimesi 1564'te geçer:

“Bu Aytoldı'nın kıldı ogh yogı
 Çıgayka üledi kümiş hem agı.”

Anlaşılan oğul, büyük bir merasimle fakirlere para dağıtıyor ve eski geleneğe sadık kalıyor. Buna benzer tek tük kullanılan kelimeler dışında bu iki kişi, baba - oğul, eserin akışından açıkça görüleceği üzere müslümandırlar. Bunu gösterecek pek çok örnek vardır. Ancak **Allah** sözü kullanılmaz, hep **tengri**, **idi**, **ugan**, en çok da **bayat** ve seyrek olarak **Rabb** geçer². Bu cümleden olarak yine İslâmiyetten önce kullanılan bir tâbir olan **erklig** sıfatı da, **erklig idi** (1804, 3520, 3521), **erklig bayat** (3358, 3663, 5880) gibi terkiplerde “Kadir Tanrı, Mevlâ” anlamlarında geçmektedir.

(2) Burada **Allah** kelimesinin Türkçede ne zaman kullanılmaya başladığı meselesi ortaya çıkmaktadır. Acaba ilk gelen Arap din adamları **Rabb** kelimesini mi kullandılar ki, Yusuf Has Hacib gibi bir şair bile sonradan çok yaygınlaşan **Allah** kelimesini kelime hazinesi içine sokamıyor!

Du'a kıl- (1110, 1257-64, 1639), şükür kıl- (3294), du'a, hamd-ü senâ vb. kelimeler (mes. 3716'da "öküş ögdi sansız sena") yazıp bitirilemeyecek kadar sık kullanılır³. Diğer üç şahıs dışında yalnız Ögdülmiş için dokuz yerde **namaz kıl-** amelîyesi sarîh olarak yaptırılmaktadır: 3285, 3287, 4969, 4869, 4894, 5671, 5681, 5829, 6110, 6222.

3285 de: turup yundı kıldı yatgu namaz 'kalkıp yıkandı ve yatsı namazı kıldı', 3287 de: turup yundı kıldı yana tang namaz - du'a kıldı tesbih yime küddi az 'Sabah namazını kıldı, dua etti ve tesbih çekti' denildiğine göre namaz adları da henüz **namaz-ı** huften ve bamedâ gibi Farsça sözlerle bozulmamıştır. Müslüman tâbiri de Kutadgu Bilig'de çok geçmez. İlig (hükümdar)⁴, Odgurmış'a ilk yazdığı mektupta (3250):

"Bayatım sevinçi tilese özüng,
"Müsülman sevinçi tile kes sözüng"
(Eğer Allahın rızasını istersen
müslümanların memnun olmasını iste, sözü kes)

der. İlig ikinci mektubunda da (3929) şöyle der:

"Sini men müsülman tususu için
"Okır men bu yirke ay zahid kügün"
(Seni müslümanların istifadesi için
ısrarla çağırıyorum ey zahid)

Bunun gibi Odgurmış da Ögdülmiş'e öğüt verirken (3503) şöyle der:

"Müsülman işin it munginga yara
"Bayat birge uçmak kör ornung töre."
(Müslüman işini gör, derdine yardım et
Tanrı sana cennet verse yerin baş köşe olur.)

Başka yerlerde **müslüman** tâbiri üç kere (488-5490) olmak üzere ögdülmiş tarafından hükümdar hakkında kullanılmaktadır. Bu cümleler

(3) Meselâ: du'a kelimesi, İlig tarafından 5832-34, 5401'de, Ögdülmiş tarafından 5836-38, 5821, 5568, 6424, 3050, 1803 (baba du'ası) Odgurmış tarafından 3697, 5728, Aytoldı tarafından 1257-1264, 1249-1250 numaralı beyitlerde kullanılmaktadır. Şükür kelimesi de İlig tarafından 756-759, 1029-1033, 3116-3119, 1782-1785, Ögdülmiş tarafından 1686, Odgurmış tarafından 3294 numaralı beyitlerde kullanılmaktadır.

(4) İlig (hükümdar) 3239 - 3243 de Odgurmış'ı zahidlikten ve inzivadan çekilip faria namazı, fakirlerin hacı olan cuma namazını kılmağa davet eder, ve "namaz, rûza yalnız öz menfaatin içindir, kendi menfaatini dileyen bagırsız (= merhametsiz, hodkâm)dır" şeklinde hitap eder.

çok dikkat çekicidir, çünkü orada burhan'ın yani Put'un ibadethanelerini yakmasını tavsiye eder:

“Evin barkın örte sığıl burhanın
 “Aning ornı mescid cema'at kılın” (5486)
 (Evini barkını yak, putunu kır, yerine cami yap
 ve (müslüman) cemaati topla.)

Asker ve ordu ile düşman kâfirini ezmesini, gönül temizliği ile Tanrı'dan güç ve tevfik dilemesini (5484) ister. Asker, ordu ve silâhını kâfire çevir, düşmanla savaşırken ölüm, ölüm sayılmaz (5485) der. Oğlunu kızını esir ederek kul ve cariye etmesini, oradan alacağı servetle hazine kurmasını tavsiye ettikten (5487) sonra:

“Müsülmanlık ağgıl şeri'atnı yad
 “Ating bolga edgü özüng bolga ked” (5488)

“Müsülmanka yakma tegürme elig
 Aning hasmı Tengri turur ay ilig” (5489)

“Müsülman müsülman bile ol kadaş
 “Kadaşka katılma ulam edgüleş” (5490)

(Müslümanlığı aç, şeriati yay, (böylece) seçkin bir şahsiyetin ve iyi bir adın olur. Müslümanlara yaklaşıp tecavüz etme, onlara düşmanlık (ancak) Tanrı'dan gelir. Müslüman müsülman ile kardeşdir. Kardeşe düşmanca davranma, her zaman iyi ol.)

diyerek devam eder. Ögdülmiş'in bu sözlerini hükümdar beğenerek kabul eder,

“Özüm me munı ok tiler kılsa söz” (5493)
 (Bundan bahs edersek ben de aynı şeyi istiyorum)

diyerek, daha sonraki beyitlerde Ögdülmiş'den bu işlere yardım etmesini ister.

Umumiyetle Kutadgu Bilig'de islâmiyeti belirten ve savunan beyitler pek çok yer işgal eder. Ögdülmiş, hükümdara: “seriat yolu tut” (5552) der. Yine Ögdülmiş, Hacıblik hakkında bilgi verirken din konusunda:

- (5) **din, iman** (könilik), **köni tut**, **kısmet** (1740) gibi kelimeler herhalde islâmiyetle ilgili olarak kullanılmıştır. Bilhassa köni, könilik 'doğruluk ve iman' kelimeleri buddizmde çok kullanıldığı gibi Kutadgu Bilig'de de pek çok geçmektedir.

“Ulug Hacib artuk bütün cın kerek
 Bu cınlık bile ked bütün din kerek” (2436)
 (Çok emniyetli dürüst olması gerek, bu dürüstlikle iyi ve dini
 bütün olmalıdır.)
 “Sakınuk kerek din idisi arıg” (2461)
 (Takva, din sahibi ve temiz olmalı)

demektedir. Ögdülmiş, aşçıbaşı için verdiği öğütlerde yine:

“Sakınuk kerek din seri’at bilir
 bu mundag kişidin bütünük kelir” (2844)
 (Takva, din ve şariat bilen olmalı, böyle insandan doğruluk
 gelir.)

sözlerini kullanmaktadır.

“Dünya birle ‘ukbi kazgangusun ayur” ‘Dünya vasıtasıyla ahireti kazanmayı söyler’ bahsinde (3646-78) de olan beyitler de islâmiyet için söylenmiş olmalıdır. Burada 3654’de:

“İki ev yarattı bu halkka kamug
 Biri atı uçmak birining tamug”
 (Bütün halka iki ev yarattı, birinin adı cennet,
 birinin cehennem)

denilmektedir. Gerçi cennet ve cehennem anlamları buddizmde de vardır; fakat islâmiyetteki yeri çok daha önemlidir. Buddizme pek uygun düşen fikirleri ile islâmiyet izleri az görülen Odgurmış’ın bazı sözlerinde ve bilhassa hükümdara yazdığı mektupta (3716-3730) islâmiyet açıkça görülmektedir.

“Bir ol bir idi kim törütti iki
 Satışka katılmaz anıng birliki.” (3719)
 (Allah birdir, tekdir ki ikiye yarattı. Onun birliği şüpheye mahal bırakmaz.)

veya:

“Öküş ming selâmım sevüg savcıga
 Ol edgü kulavuz köni yolçıka.” (3730)
 (O iyi kılavuz, doğru rehber sevgili peygambere binlerce selâm.)

Buradan anlaşıldığına göre Odgurmış da tek Allah’a inanmakta ve sayet sayıcı’dan Hazret-i Muhammed anlaşıyorsa peygamberi övmekte-

dir. “*Kutadgu Bilig’de Ogdurmuş’ın Kişiliği*” TDAY Belleten, 1967) başlıklı yazımda Ogdurmuş’ın buddist olduğunu savunmuştum. Yine bu bahis için Ogdurmuş’ın hükümdara yazdığı ve yukarıdaki beyitlerin de bulunduğu mektupta geçen “*süzülmüş köngül aymuş*” tâbiri Eski Uygur tâbirine benzemektedir (3752)⁶. Bunun arkasından gelen beyitte:

“Açıglı toduglıka kılma tapug
Negüke kılur sen tapugka butug.” (3753)
(Acıkma ve doyma (vasıfları bulunan) kimseye
kulluk etme, niye puta kulluk (taat) edersin?)

denilmektedir. Burada “niye puta kulluk kılırsın?” gibi “temiz kalbli” kişilerden aldığı cümleyi ileri sürmesi de yine Uygur devrini andırır. Acaba neden *put*’u misal olarak alıyor. Ogdurmuş, Hükümdarın kendisini hizmete çağırması üzerine “Sen beni, puta *tapamı* niçin çağırıyorsun?” demek mi istiyor? 3755-57’de Ogdurmuş, hizmetleri karşılığı olarak hükümdarın kendisine dört nesneyi (hacetini) reva kılmasını istemektedir: 1) ölümsüz hayat, 2) gençlik (yiğitlik), 3) hasta olmamak, 4) zenginlik (ilâhî zenginlik kastediliyor), ki bunlar buddizmde olan umdelerdir. Sözün kısası Kutadgu Bilig’de bazı buddizm ve eski devir izleri olduğu halde, islâmiyet muhakkak üstün gelir. Tam müslüman olarak bilinen Ögdülmiş hükümdara:

“Takı bir *ajunug* bulayın tise
Könilik bütünlük bile kol usa.” (1745)
(Daha bir hayat yaşamak (bulmak) istersen, yapabilirsen
doğruluk ve imanla iste.)

denilmektedir. Bu *ajun*’u R. Rahmeti Arat ‘âhiret’ olarak çevirmiştir. *ajun* eski dilimizde ‘dünya, mevcudiyet, varlık ve bir ikinci yaratılış’taki hayat’ anlamındadır. Burada da acaba buddizm tesiriyle ‘bir daha doğmak istersen’ mi demek istedi!

Kutadgu Bilig’in kelime hazinesi içinde islâmiyete ait ‘helâl, haram, ecel, ezel, şükür, du’a, şeri’at, tarikat, âlem, dünya, fazl, nimet, sena’ gibi Arapça ve ‘ferişte, can, ten, pend, deriga, düşman’ vb. gibi Farsça kelimelerin teker teker kullanılışından başka ‘gam ye-, du’a kıl-, reva kıl-, şükür kıl-’ gibi teşkiller de bulunmaktadır. Bu yabancı kelime hazinesi çoğunlukla Arapça ve az nisbette Farsçadır; bugünkü Arapça ve Farsça

(6) “*süzük köngül*” ‘temiz kalb’, *köngül süz-*, *süzük kirtgünç köngüllüg* (Türkische Turfan-Texte V-B-35, Türkische Turfan-Texte X-Index) gibi yerlerde bir buddizm terimi olarak geçmektedir.

kelime bolluğu yanında pek az sayılır. Bütün eserde, doğru saydımsa, Arapça kelimelerin sayısı yüzü aşmaz.

Hükümdar Küntogdı ile Ögdülmiş'in münasebetleri, Baba Aytoldı'nın vasiyetnamesini oğlu Ögdülmiş vasıtasıyla hükümdara göndermesiyle başlar. 1487-91. beyitlerde Aytoldı, oğlunu hükümdarın vâsilğine bırakıyor. Küntogdı'ya bu mektubu bizzat Ögdülmiş getirir. Küntogdı, 'atan öldü ise ben sana atayım, sen bana oğul ol' diyerek onu teselli eder. Küntogdı'nın Ögdülmiş'i yetiştirmesi hakkında uzun bir bilgi yok⁷, derhal hükümdarın hizmetine girmektedir. Bu küçük ile büyük arasında bir fark sezilmiyor, hattâ küçük Ögdülmiş'in hükümdardan daha üstün denebilecek derin konuşmaları onu hayran bırakmaktadır.

Ögdülmiş, hükümdarın hizmetine girdikten sonra, hükümdar onun faaliyetlerini beğeniyor. Herkes ondan memnundur (1770). Devlete iyi hizmetlerde bulunuyor. Hükümdar da onu övüyor (1782), türlü sualler tevdi ediyor (1795). "Sen bu faziletleri nasıl elde ettin?" diye soruyor. Ögdülmiş, "Bayat kime inayet ederse, o dileğine ulaşır ve şöret sahibi olur, Bayat fazlı ile insan büyür (1799), Bayat'tan her işe destek beklemek gerek, o destek olursa insan arzusunı erişir; babam bana iyi dua bıraktı, baba duası (alkışı) (1802-03) ile oğul sevinçli duruma gelir (1804), **erklig idi** (= muktedir Allah) benim faziletlerimin kullanılmasına ve durup kalmamasına hükümdarı sebep kıldı. Bayat fazlı ile kul'a **bilig** kapısı açılır ve Tanrı yol gösterir" diye cevap verir. Sonra hükümdar bu **bilig**'in nasıl elde edildiğini sorar. Ögdülmiş cevap olarak "Bayat doğuştan akıl verse, o maya olur (1818), küçükken **bilig** öğrenir, büyüdükten sonra arzularına nail olur. Öğrendikçe bilig artar (1827), fakat akıl öğrenme ile olmaz; Bayat'tan vergi olacak ve tabiatla girecek ki akıl (= ukuş) olsun (1828). Akıl bin faziletin başıdır. Akıllı kişi herkesten daha büyüktür (1829). Akılsız kimseye kişi dememelidir." der. Bunun üzerine hükümdar "Akıl (= ukuş) bilig'den ayırdın, ukuş'un yeri neresidir?" diye sorar. Ögdülmiş, "Ukuş ağır nesne olduğundan herkes ister ve yeri de başıdır (1836). İnsana amelinin doğru, işinin ölçülü olması için köstek olur; merhametli (= bağırsak) Bayat, seçmiş olduğu kulun **tabiatını** ve **dilini** ukuş ile bağlamıştır (1838). Ukuş'suz kimse ölüdür, ukuşlu ise canlı; karanlık evde ukuş bir meş'aledir, insanı ışıklandırır. Bütün iyilikler akıldan gelir; bilgi ile ise insan büyür: Bu ikisi bilig ve ukuş beraber olursa insan doğru yolu bulur. Bilig insanı hayvandan ayırt etmiştir. Anlayışlı (kimse), hayvan olma, bilgi ile hareket et, bil-

(7) Aytoldı'nın oğluna nasihatleri hakkında Kutadgu Bilig I, 49-52 s. de tafsilât olduğundan burada bu bahse dokunulmadı.

gi ile konuş ve dilini fasih tut" diye karşılık verir. Bunun üzerine hükümdar *ukuş*'un sıfatlarını sorar. Ögdülmiş bunları anlatır (1851-71). Buna göre akılla bütün iyiliklere geçilebilir; anlayışlı kimse nereye elini vursa o iş yapılır. Kime hitab etse o muhatabını bulur. O sıcak yüzlü, sevimli, keskin ve uzak görüşlüdür. İş ne kadar karışık olsa da onu çözer. Hangi tarafa baksa işin yararını ve zararını bilir. Kaçanı yakalar ve uçanı tutar. Kırık ve bozukları düzeltir, yapar. Akılsız olan nedamet ve keder içinde olur. Akıllı akla der: Sen benim her işimi yapan iyi bir eşimsin! Her işi salım, doğru, hiylesizdir. En başta tabiatının mülâyimliği gelir: Ay-lar ve yıllar boyu doğrulukla hareket eder.

"Ukuş kayda bolsa angar bar yapuş." (1870)
(Akıl nerede ise, sen git oraya yapış.)

Hükümdar bunları duyunca da çok memnun oluyor. Bütün bu iyi sıfatları nefsinde taşıyan bir yardımcısı olduğu için, bunu *Bayat*'ın bir lûtfu olarak kabul ediyor ve sevincini belirtiyor.

Hükümdar, bundan sonra insanların birbirlerine karşı duydukları sevgi ve itimad konusunu *köngül tatğı, köz tatğı* (= gönül tadı ve göz tadı) diye adlandırarak Ögdülmiş'e sorar. Ögdülmiş bunun yüz ve göz ifadesiyle anlaşıldığını söyler. Hükümdar, "çeşitli halk nasıl bir baş tarafından idare edilir, bey nasıl olmalı?" (xxviii 1923) der. Ögdülmiş verdiği uzun cevapta, önce "bey olarak doğan kimse görerek (tecrübe ile) öğrenir, beyler işini beyler benden daha iyi bilir." derse de, Hükümdar; "Ben iş kılan, sen ise iş görensın, iş kılan iş görenden öğrenir (1939); sen benim için azızsın, sana sevgim ve itimadım var (1942)" diye karşılık verir. Ögdülmiş, cevabında: "Beyler bilgili, akıllı, cömert ve temiz, iffetli olmalıdırlar." der. Burada tarihten misal getirerek: "Tecrübeli, sözünü düşünerek söylemiş olan Ötüken beyi ne der, dinle: Halkın beyi seçkin, gönlü ve dili doğru, tabiatı yüksek olmalıdır (1963)" der. Bunu uzun uzadıya birçok beyitle anlatır. Önce *kılınç* 'hareket, amel', *kılık* 'tabiat', sonra *ög* 'akıl', *sükûnet*, *gözü tokluk*, *açgözlülükten kaçınmak*, *hayâ* gibi faziletleri aşağıdaki örnekte görüldüğü şekilde öğer:

"Bayat kimke birse uvut köz suvı
Angar birdi devlet tüköl yüz suvı." (2007)
(Tanrı kime hayâ ve iz'an vermişse ona devlet ile
birlikte bütün şerefleri vermiş demektir.)

Beylere bunlardan başka iki fazilet daha gereklidir. Bunlardan biri *törü* 'kanun', diğeri de *saklık* 'ihtiyatlılık'tır (2015). Bunlarla Bey, memleketi düşmandan korur. *Törü*'nün memlekette çok büyük bir yeri vardır:

“Uzun il yiyeyin tise ay бүгү
 Төрү түз yoritgu budunug күгү.” (2033)
 (Ey hakim, uzun zaman hüküm sürmek istersen
 kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın.)
 “Төрү сув turur akса ni‘met öner.” (2032)
 (Kanun sudur, akса nimet yetişir.)

Buna benzer güzel beyitlerle sözlerini süsler. Hükümdar vefakâr, cesur olmalı ve yalandan kaçmalıdır. Cömert olmalı, yedirmeli, içirmelidir. Devleti idame ettirmek için de asker tutmalıdır; bunun için de servet ve mal gereklidir. Sağ elinde kılıç olursa sol elinde neng ‘nesne, mükâfat’ olmalıdır. Sözü sekerden tath, büyüğe küçüğe mütevâzı, yüzü güzel, boyu orta olacaktır (2070). O, şaraptan ve fesattan kaçmalıdır; kendisini oyuna kaptıran hükümdar memleketi bozar, kendisi de dilenci olur. Şarap içen ve oyunla avunan memleket işine nasıl baksın? Bey içki içerse bütün halk içkici olur. Beyler tabiatlerini temiz tutmalıdırlar, halk da yolunu beylere göre tanzim eder. Beyler mağrur olmamalı, gurur insanı doğru yoldan azıtır (2115). Bey alçak gönüllü, sevimli olacaktır. Halkı idare eden beylere hürmet ve mürüvvet gerek. Hürmet ile siyaset gerek, siyasete beyin riyaseti gerek; siyaset ile bey ili ve kanunları düzenler. Beylerin kapısını siyaset süsler. Böylece törü sözü yanına bir de siyaset sözü katılır (2130). Siyaset ile bey memleketi düzene koyar. Halka törü veremiyen bey halka ateş etmiş olur (2137) ve şüphesiz bununla beyliğin temeli sarsılır. Askerini memnun etmeyen bey kılıcını çıkaramaz. Kılıç ile memleket korunur.

Sonunda da beylik işinin güçlüklerinden söz eder: Beylik işi zor, zahmetli bir iştir; sevinci az, kaygısı ise çoktur. Beyin her işinde tehlike vardır. Hükümdarın boynu kıl gibi ince, başı ise burç gibi yüksek olduğundan, akıllı kimse ona pek inanmaz (2154).

Bundan sonra Tanrı’ya sığınma mısraları geliyor: Tanrı’ya sığın, emrine itaatsizlik etme.

Kutadgu Bilig’de böylece devlet teşkilâtının ileri gelen memuriyetleri uzun uzun tasvir edilir. Hükümdar, vezir bolgu ‘vezir olma’, sübaş ‘kumandan’, ulug hacib ‘perdedar’, kapug baş ‘kapıcı baş’, yalavaç ‘elçi’, bitigei ‘başkâtip’, agıçı ‘hazinedar’, aşbaş ‘aşçıbaş’, idişçibası ‘içkici baş’ gibi memuriyetlerden bahis açarak Ögdülmiş’e sorular sorar, Ögdülmiş bunlara uzun ve tafsillâtlı cevaplar verir. Bütün bu cevaplarda bilgi, akıl, dürüstlük, iman, insaf (uvut), iyi kalbli olmak ve hattâ yüzi körklüg (1849, 1851, 1854, 2458, 2208, 2083) yani güzel, temiz yüzlü olmak veya bugünkü anlamıyla yakışıklı, cana yakın olmak, itimat telkin eden insan

olmak gibi faziletler sıralanır. Söz bu konuya gelince Ögdülmiş tapugcı 'hizmetkâr'ların beyler üzerindeki hakkını da ele alır. Bu hak da büyüktür:

"Tapugcı hakı bar tapugda oza." (2957)

(Hizmet hakkı hizmetten önce başlar.)

Bir gün hükümdar, Ögdülmiş'i yanına çağırıp memlekette neler olup bittiğini sorar ve "halk dilinde nasıl sözler yansır, küfür mü, öğdi 'methiye' mi? Kabahatim mi çok, yoksa faziletim mi?" der. 3102-3115 arasındaki beyitlerde Ögdülmiş, hükümdarın memleketi iyi kanunlarla idare ettiğini, halkın memnun ve huzur içinde olduğunu anlatır.

"Törü suv teg ol, küğ kör ot teg yodug

Süzük suv akıtdıng udıttı otug." (3107)

(Kanun su gibidir, zulüm ise ateş gibi her şeyi mahveder.

Sen berrak su akıttın ve ateş söndü.)

Zarar ve tazyikin üç türlü işten geldiğini belirtir. Biri beyin ihmalkârlığı, ikincisi halkın başında olanın zayıf oluşu, üçüncüsü ise suk 'ihtiras, tamahkârlık'tır, ki bunlardan hiçbirisi sende yoktur, der. Böylece Ögdülmiş, hükümdarın mütevâzı bir insan olduğunu söyleyerek onu sevindirir, o da Tanrı'ya şükür ve dua eder.

*
**

Kutadgu Bilig'deki Ögdülmiş ile Bey arasındaki konuşmaları bu şekilde ele almamızın bizi götürdüğü sonuçlar şöylece özetlenebilir: Kutadgu Bilig'de tesbit edilebilen devlet idaresine göre bey ve yüksek tabakadan memurların, asilzadelerin bilgi, hikmet, akıl sahibi olmaları; dinî görevleri yerine getirmeleri; Tanrı anlamı, nefse hâkim olma, kader, çocuk terbiyesi gibi mücerret içtimâî bilgilere vâkıf olmaları gerekmektedir ki, eskiden beri bu meseleler üzerine yazılmış edebiyat eserleri H i n d' i s t a n'da bulunmaktadır. Bu eserler buddhizmden de önce yazılmış en eski edebiyat örnekleridir. Bu eserlerdeki derin görüşlere insan bugün bile hayran kalır. Son yıllarda Prof. Kemal Çağdaş "Hitopadeşanın Önsözü" (DTCF Dergisi, xxiv - 1966, 1-2) başlıklı sanskritten değerli bir yazı çevirerek yayımladı. Konusu, devlet, yönetimi bilgisidir. Yine bundan anlaşıldığına göre hükümdar babalar çocuklarına (yani veliahlara) devlet idaresini öğretmek düşüncesiyle, bir ilmî heyet kurarak hocalar tesbit etmişler, bu hocalar veliahlara özel dersler vermişlerdir. Bu küçük yazıdan da görüleceği üzere burada da Kutadgu Bilig'de olan karşılıklı konuşma, hitabetme edebî nev'i kullanılmaktadır. Binaenaleyh Kutadgu Bilig'in

öğütlerine benzer devlet idaresi ile ilgili konular çok daha evvelce vardı. Yusuf Has Hacib'in bu eski eserleri bilmiş olması gerekir, belki de bunları örnek almıştır. Şayet böyle ise R. Rahmeti Arat'ın temas ettiği k â m i l i n s a n tipi, hayata hazırlanış yolları meselesi eski Hind örneği olarak ortaya çıkar.

Yine Prof. Kemal Çağdaş DTCF Dergisi C. xix, No. 3-4 1961'de "Upanishadlar" ve DTCF Dergisi V. xviii No. 1-2 1961'de "Bhagavadgîtâ" başlıklı yazılarında eski Hind eserlerini tanıttı. Buna göre Sanskrit edebiyatının en eski örnekleri sayılan 12 Upanishad, Buddha'dan çok önce yazılmış eserlerden olup, Tanrı tasavvuru, bilgi tasavvuru, tarik-ı dünya (yâni zahidlik), tenasuh ve necat (ruhun tekrar doğuşu ve kurtuluş) gibi insanlığın ilk fikir kavramlarını ortaya koyduğu eserlerdir.

"Bhagavadgita" bir manzum sanskrit eseri olup anlamı "Tanrı'nın şarkısı" (Çağdaş'a göre "Tanrı'nın öğütleri") dır. Burada da **Tanrı tasavvuru**: Tanrı ve kâinat, Tanrı ve tabiat, Tanrı ve ferdi ruh vb. geniş yer alır. Ölümsüzlüğün, kurtuluşun çaresi bilgidir, ki bu **bilig** kavramı Kutadgu Bilig'de çok geniş bir yer tutar.

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş, arka arkaya üç kişi baba Aytoldı, hükümdar Küntogdı ve zahit **Odgurmuş** ile konuşturulur; fakat bu üç merhalenin ilk ikisini baba ve hükümdarla olan parçayı birinci bölüme, Odgurmuş ile olanı ise ikinci bölüme ayırmak muhteva bakımından daha doğru olacaktır.

Böylece Ögdülmiş'in Aytoldı ve hükümdar Küntogdı'dan sonra üçüncü olarak karşılaştığı "kadaş"ı Odgurmuş'dır. Bu "kadaş" sözünden ne kastedildiği kat'i olarak açıklanmamış olmakla birlikte herhalde onun aynı ana-babadan olan kardeşi değil. Çünkü Aytoldı'nın hastalığında söylenen beyitlerden Ögdülmiş'in tek çocuk olduğu anlaşılıyor. Ögdülmiş-Odgurmuş münasebeti pek samimidir. Odgurmuş'un, hükümdarın eli altında devlet işlerine yardım etmek için çağırılması dolayısıyla olsa gerek ki, Yusuf Has Hacib, ona devlet teşkilâtının ikinci safhasını aydınlatacak beyitler söyletiyor. Bu ikinci kısmı hatırlatan Ögdülmiş'in sözlerinde ise halk tabakası, günlük hayatın icapları ve intizamı gibi konular üzerinde durulmaktadır. Bu bölüm, o zamanın içtimai durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Bize göre, birinci bölüm yüksek tabakanın **i d e a l i z e** edilmiş bir ahlâkta olması gerektiğini anlatır. Bu ikinci bölümde ise **r e a l i s t** bir şekilde o devirdeki halk tabakalarının ahlâk seviyesi gösterilir. Bu arada '**katılmak**' fiili ile "münasebet" kavramı izah edilir. İyi geçinme, saygı, iyi muamele gibi öğütler, bugünün insan bilgisine muvafık şekilde karakterize edilerek keskin görüşlerle belirtilir. Meselâ Ali

evlâdî⁸ ile münasebeti anlatırken 4340'da: Ağızlarından yakışıksız bir söz çıkmadıkça onların içini dışını ve aslını esasını araştırma" der. 4364'de: "Tabip efsuncunun sözünü beğenmez, efsuncu da tabibe kıymet vermez." diyerek zümreler arasındaki rekabeti söz konusu eder. XLVIII - LXVI. arasındaki bablarda (4165-4679. beyitler) muayyen bir hayat görüşüne ve ahlâk seviyesine sahip olan orta tabaka anlatılmaktadır. Burada "katılmak" fiili bütün bu çeşitli halk tabakaları ile ilgili (erat, avam, âlimler, tabipler, efsuncular, yıldızcular (falcılar), şairler, düş yoranlar, çiftçiler, tüccarlar, hayvan yetiştirenler, zenaat erbabı, fakirler, aile, evlenme, doğum, beslenme, çocuk büyütme, ziyafetlere gitme ve çağırılma gibi) münasebetleri göstermektedir. Ögdülmüş bunları anlattıktan sonra 4678'de:

"Bu ol dünya hali yorıkı yolu

Kişike katılmak tilese kalı."

(Şayet insan münasebetini istersen,

Dünyanın hali, tavrı ve hareketi budur.)

şeklinde tamamlamaktadır. Burada Kutadgu Bilig'in tasnifinde göze çarpan bir bozukluk dikkati çekmektedir. Bu dünya hali ve halk tabakası ile katılmak bahsi, Odgurmuş'ın daha önceki beyitlerde 'bu dünyayı Tanrı tünek kıldı' (3520), 'bu dünya düşman, vücut ise ikinci düşman' (3589) gibi bütün içtimaî, medenî hayatı reddeden Buddhizme yakın görüşlerinden sonra konmuştur. Buna göre bu bahislerin muhatabı dünya ve çocuk düşmanı Odgurmuş değildir. Olsa olsa yine yukarıda sözünü ettiğimiz Odgurmuş ile ilgili makalemizde (TDAY Belleten 1967) belirtil-diği gibi iki kutup teşkil eden iki dünya görüşü islâmiyet ve buddhizm arasındaki fark gösterilmiş olabilir. "İşte İslâm cemiyeti budur" şeklinde yorumlanabilir. Ögdülmüş:

"Kayu neng bulup kodtung emdi anı

Kayu tilve zahid atadı sini" (3441)

(Sana hangi abdal zahid dedi?)

"Tilep bulmasa barça zahid bolur

Sabırda adın hile bulmaz turur." (3443)

(İstedğini bulamayan herkes zahit olur,

Sabretmekten başka çare yoktur.)

demektedir. 3652-53'de, "Bu dünya halkının hepsi il ve memleketi terk edip dağa çıkarsa, bu dünya boş kalır, intizamı da bozulur, insan oğlunun da nesli kesilir" gibi cümlelerle onu zahidlikten vazgeçirmeğe çalışır ve belki de onunla alay eder.

(8) Herhalde sonradan çok yayılmış olan, hattâ seyd lâkabını mal mukabili satın alan bir zümre kastediliyor.

Kutadgu Bilig'in son bölümünde Ögdülmiş de (5688-5720) durumundan şikâyetle, hayattan bıkararak (5694) "hayat tükenir bu dünya kalır" gibi sözlerle kadas'ı Ogdurmuş'ın yanına gelip, bu ölümlü günahkâr dünyadan nasıl kurtulacağını sorar ve ona bu hususta fikir vermesini diler. Ogdurmuş, ona, minnettari olduğu hükümdara hizmete devam etmesini ve doğru yoldan yürümesini salık verir. Herhalde Yusuf Has Hacib, o zamanın din ve hayat değişikliğinden ileri gelen içtimai münasebetlerinden Ögdülmiş tipinin dahi şikâyetçi olduğunu belirtmek maksadiyle bu bahisleri araya sokmuştur.

Ogdurmuş hakkında yazdığım yazı çıktıktan sonra, arkadaşım Prof. Benzing, Ogdurmuş için yazdıklarımın isabetli olduğunu, Ogdurmuş'ın buddhizmle ve isminin de Buddha ile ilgili olabileceğini kendisinin de düşündüğünü yazarak Ögdülmiş'in ise Hazret-i Muhammed'i temsil edebileceğini belirtmişti. Gerçekten de Ögdülmiş ismine Yusuf Has Hacib'in verdiği "akıl" (356) anlamı yalnızca sembolik olsa gerek. Şayet bunu Yusuf Has Hacib ög 'akıl' kelimesinden alıyorsa tabiidir ki teşkil bakımından yanlıştır. Ögdü 'takdir, övme', ögdül 'mükâfat', bugünkü Türkçede ödül sözü bir isimdir. Burada ise ögdül- fiil olarak -mış isim eki almıştır, yani ög-ü-d-ül- veya ög-ü-t-ül- fiil tabanı olacaktır. Ögdülmiş'in Muhammed (hamd edilmiş) adının karşılığı olmasında dil bakımından bir engel yoktur. Görülen iş ve cevvalik de Hazret-i Muhammed'e lâyıktır. Benim bu fikre ancak bir itirazım var, o da Ögdülmiş'in son safhasında görülen b e d b i n l i k 'le Ogdurmuş'a sığınması meselesidir ki, Hazret-i Muhammed'in sofiliğe meylini ve dünyaya küskün olan tarafını biz İslâm mensupları bilmeyiz. İslâm dini tamamiyle dünyaya dönük bir dindir. Benzing arkadaşımızın bunu hatırlatması, yine yeni bir yoruma zemin hazırlıyor. Acaba islâmlaşmanın başlangıç devirlerinde henüz Budhizmin tesiri kuvvetli iken, eski dini büsbütün kaybetmemek maksadiyle İslâm dini içinde bunlara yakın tarikatlar kurulmuş mudur? Ogdurmuş, tam olarak bunlara mensup, Ögdülmiş ise sadece bu temayülü destekliyerek İslâmiyet için yeni bir zümre mi kazanmak istiyordu?

*
**

Konuşmalara başlamadan önce tarafların hükümdarla karşılaşması ve ilk hitap meselesi sanatkârane işlenmiş edebiyat cevherleridir. Selâm iki merhaleden ibarettir. Birincisi (bazı yerlerde) yer öp-'tir. Ondan sonra bir Türkçe temenni gelir. Çokluk sadece bir temenni ile başlar. Temenniler değişik kalıplarda olup, birbirine benzeyen kelimelerle, umumiyetle hükümdara, bazı mısralarda da devlete ve memlekete olan iyi dileklerdir. Konuş-

malara fasıla ile geçerken devletli, haşmetli yerine en çok ilig kutı⁹, bundan başka sık sık sadece ay ilig veya ilig (aydı: ilig), ay beg tâbiriyle hitap edilir. Bunlardan başka şu hitap şekilleri dikkati çekmektedir: (Od-gurmuş tarafından) ay böke 'ey kudretli' 5105, ay beg 5104, aydı bege 5118, aydı: ilig 5132, ay tirig 'ey diri' 5136, ay ilig 5166, 5234, 5248, 5408, 5437, ay silig 'ey temiz kalbli', ay külüg 5180, aya ilçi kut 'ey devletli' 5233, ay ilçi büğü 'ay hakım hükümdar' 5359, ay arig 'ey temiz ruhlu' 5364, ay ersig böke 'ey yiğit pehlivan' 5373, ay böke 'ey pehlivan' 5375, ay edgü kılık 'ey iyi tabiatlı' 5374, ay ulug 'ey ulu' 5400, ay bilgı tamām 'ey bilgisi tamām olan' 5065; (Ögdülmiş tarafından) ay beg 5402, 5854, ay ilig 5467, 5894, 6295, ay ilçi tonga 'ey kahraman ilçi' 5164, ay tonga 'ey kahraman' 5182, ay külüg tonga 'ey şöretli kahraman' 5381, kılık silig 'yumuşak huylu' 1970, ay büğü 'ey hakım' 2033; (yine Aytoldı tarafından iduk kut 'aziz ikbal' 939.

Baba Aytoldı, hükümdarla ilk mülâkatında diz çöker:

"Bu Aytoldı kirdi körüncü söküp" (581)

(Bu Aytoldı huzura girip diz çöktü.)

Yine Aytoldı hükümdarın yanına girince yer öper:

"Yer öpti kör Aytoldı aydı ilig

Yarutsa közin birdi devlet elig" (598)

(Aytoldı yer öptü ve dedi ki: Hükümdarın gözü sevinç ile parlarsa devlet ona hizmet edene elini uzatır.)

"Yer öpti kör Aytoldı turdı örü

Ayur ay iduk kut ay edgü törü" (939)

(Aytoldı yer öptü, ayağa kalktı, dedi: Ey aziz ikbal, ey iyi kanun!)

Yer öpmenin arkasından temenni gelmektedir.

Bunun gibi Ögdülmiş de ilk olarak hükümdarın huzuruna çıktığında yer öptükten sonra:

"Uzun kiç yaşagıl aşayu ilig" (1553)

(Devleti idare ederek çok yaşa.)

temennisinde bulunur. 1581-85 arasındaki beyitlerde hükümdarın Ögdülmiş'i hizmetine almak için daveti anlatılır. Burada Ögdülmiş yalnız sevinçli olarak girer ve: "... ilig kutı" hitabıyla:

(9) Ilig kutı hitabının geçtiği beyitler: (Aytoldı tarafından) 589, 870, 836, 907, 1007, 1085, 720, 776, 637; (Ögdülmiş tarafından) 1585, 1679, 1905, 2417, 2743, 2933, 5900, 3875, 3890.

"Uzun kiç tirilsü yadılsu atı." (1585)

(Uzun ömürlü ol, şöhretin yayılsın!)

cümlesiyle hitap eder. Yine 1601'de:

"Yer öpti kör Ögdülmiş aydı ilig

İlig köz yarutsa manga boldı ig (yig)."

(Hükümdarın memnuniyeti bana —her şeyden— üstün oldu.)

3292'de Ögdülmiş ile Odgurmuş'ın görüşmeleri samimidir:

"Kapug açtı çıktı kadasın körüp

Kuçuştı esenleştı yüz köz öpüp.

Elig aldı evke kigürdi bata

Orun birdi oldurdı elgin tuta."

(Elini aldı tevazuyla eve götürdü,

Yer verdi, elini tutarak oturttu.)

İkinci gidişte yine (3957-59) buna benzer beyitler görülür.

Hükümdarın hitabı da dostane ve yumuşaktır; bu hitaplar **yana aydı** veya **yanut birdi** ile başlar; büyükten küçüğe geldiğinden sık sık sadece adı ile hitap edilir. 1872'de Ögdülmiş'e: "... ay odunmuş sözi ög bilig" (**Ey sözü akıl ve bilgi olan uyanık insan!**) diye hitap edilir. 2948'de: "Yan-
nut birdi ilig **ay bögü**" (**Hükümdar cevap verdi: ey hakim**).

Yine hükümdarın Ögdülmiş'e hitaplarında şu sözler bulunmaktadır: Ay bilgi tamam 'ey bilgisi mükemmel olan' (5665), ay bögü 'ey hakim' (5846), ay kişi 'ey insan olan' (5879).

Hükümdarın Ögdülmiş'e hitaplarında kullandığı **amul** 'sakin' kelimesi de taşıdığı kavram değeri ve eski dili andırması bakımından ilgi çekicidir: **Ay amul** 'ey sâkin' (6227), **ay oğul ay kulkı amul** 'ey sâkin tabiatlı' (6234).

Hükümdar Küntogdı ile Odgurmuş karşılaştıkları zaman selâm alıp verme işi daha da tekellüfsüzdür; hattâ ancak Küntogdı'nın itirazı ile aydınlanır. 5035-38'de Ögdülmiş, Odgurmuş'ı hükümdarın huzuruna çıkarır; ikisi birlikte hükümdara doğru yürürler; önce hükümdar Küntogdı selâm verir, zahit Odgurmuş **aleyk birdi** sözü ile selâmı alır. Bütün Kutadgu Bilig'de bu çeşit Arapça selâm alma ancak burada ve 5088'de bu hareketin sebebi açıklanırken geçmektedir. Sonra hükümdar **açık yüz** 'sevinçle' onunla el ele vererek (**eligleştı**) tokalaşır ve ona oturmak için yer gösterir. Mülâyim bir şekilde onu ağırlar ve yanına yaya gelmekle zahmet ettiğini söyler. Odgurmuş da hükümdarı görünce zahmeti unuttuğunu söyler. Hükümdarla vedalaşırken Odgurmuş ayağa kalkar (**aydı se-**

lâm), hükümdar da ayağa kalkarak (yanut birdi) selâma cevap verir (5443) ve birbirlerine ellerini uzatırlar. Ögdülmiş ise kadaşı Odgurmuş'ı biraz geçirir ve el öperek vedalaşır (esenleşir). Devamında Odgurmuş, onun Küntogdı'nın yanına kendi isteğiyle geldiğini anlattıktan sonra hükümdar 5052-53'de: "Biliyorsun selâmın fazlı büyüktür, kim önce selâmlarsa bu fazlın yolunu o açar, (niye) sen beni görünce selâm vermedin, bu fazlı ve sevabı niye istemedin?" diye itiraz eder:

"Bilir sen selâm fazlı artuk ulug
Kim aşnu aşunsa açar bu yolug
Meni kördüng erse selâm kılmađing
Bu fazlıg muyanıg kalı kolmağing?"

Odgurmuş ise büyüklerin küçüklere selâm verdiğini söyler:

"Uluglar kerek kim kiçigke selâm
Aşundursa ötrü bolur iş tamam." (5060)

Burada Odgurmuş uzun uzadıya selâm hakkında bilgi verir (5055-65) ve:

"Körü bar kara begke kılmađ selâm
Bu ma'ni üçün ol ay bilgi tamam." (5065)
(Dikkat et bundan dolayı avam beye selâm vermez,
ey bilgisi tamam olan hükümdar.)

Hükümdarın Odgurmuş'a hitapları da aynı şekilde samimidir:

"İlig aydı ukul ay bilgi ulug." (5092)
(Hükümdar dedi: Ey bilgisi büyük.)
"Yana aydı ilig ay Odgurmuşa
Bayat fazlı barça özüng bulmuşa." (5101)
"Hükümdar dedi: Ey Tanrı'nın bütün faziletlerini kendinde
bulmuş olan Odgurmuş.)

Kutadgu Bilig'de uzun konuşmalardan sonra bir iki cümlelik birbirlerine çok benzeyen sonsözler var. Burada da en çok Ögdülmiş yer alır. Bu sonsözler daha sonraki devir Arap ve İran edebiyatlarında görülen **hatimeler**'le ve bazı Uygur metinlerinde isim ve hüviyeti bildiren kelimelerle mukayese edilebilir. Bir çeşit selâm, özür, duâ veya konuşma sahnesinden sonra hükümdarın huzurundan çekilmek için müsaade dileme gibi tâ eski zamanlardan beri bilinen bir incelik formülü olsa gerek. Burada da sık sık tekrarlanan şu kelimeler dikkati çekmektedir: **Munukı** 'işte, böylece', **özüm bilmişî**, **mening bilmişim** 'benim bildiğim', bu erdi ay

ilig 'bu idi ey hükümdar', ayu birdim 'söyleyiverdim'. İkinci mısralar çoğunlukla yine bir nezaket temennisidir. Meselâ (Ögdülmiş için):

"Eşitsü ayayın özüm bilmişim
İlig me keçürsün hata bolmışım" (1920)
"Bu erdi ay ilig mening bilmişim
Munıkı ötündüm sanga ukmışım" (2174)
"Bu erdi ay ilig özüm bilmiş
Munukı ötündüm ayıtmiş tuş" (2429, 2525)
(Sorulduğu için arz ettim işte!)

Ögdülmiş'in hükümdara olan son sözleri:

"Yir öpti turup çıktı kesti sözün." (6420)

ile tamamlanır.

Şair Yusuf Has Hacib ise Ögdülmiş için son olarak şu cümleyi verir:

"Olar bardı kaldı ol edgü atı
Yitip bargu ermez atı hürmeti." (6425)
(Onlar göçüp gitti iyi aklı kaldı. Adı ve hürmeti kaybolup gitmeyecektir.)

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş'in yeri büyüktür. Bu yazımızda onun hakkında verilecek bilginin ancak küçük bir kısmını ele alabildik.

YUSUF HÂS HÂCİB VE ESERİ KUTADGU BİLİĞ ÜZERİNE NOTLAR

Abdülkadir İnan

Bazı araştırmacılar Kutadgu Bilig'de Çin felsefesinin önemli tesiri olduğunu iddia etmişlerdir. Garplı bilginlerden Otto Albert'in iddiasına göre ise Yusuf Hâs Hâcib, İbni Sina'nın müakiblerinden biridir. Rahmetli üstad Fuad Köprülü, her iki iddiayı yersiz bulmaktaydı.

Büyük bir tarihin sahibi olan Türk milletinin tarih içinde münasebette bulunduğu Hind, Çin, İran, Bizans kavimleriyle kültür alışverişinde bulundukları malumdur. Bununla beraber Kutadgu Bilig'i okurken asıl göze çarpan nokta bu eserde İslâm'dan önceki Türk kültürünün derin izleri bulunduğunu görmemizdir. Yusuf Hâs Hâcib'in Mahmut Kâşgarî'de gördüğümüz Türk halk hikmetlerine aşina olmak ve onları nakletmekle kalmıyarak bunları eserinin en önemli kuruluş unsurları olmak üzere ele aldığı görülmektedir.

Eserin müellifi Yusuf Hâs Hâcib hakkında eserindeki kendisi tarafından ve kitaba biri tarafından ilâve edilen bilgilerden başka hiçbir malumatımız yoktur. Bununla beraber onun yaşadığı asrın büyük bilgini ve devlet adamı, Müslüman bir Türkçü olduğunu eserinden öğrenebiliyoruz. Eserindeki kahramanlarının tavsifinden ve onlardan naklettiği ahlâkî ve felsefî görüşlerinden anlaşıldığına göre müellifin çağdaşları olan, Firdevsî (934-1020), El-Birunî (972-1048), İbni Sina (980-1037), Ömer Hayyam (1040-1123) ve bunlar çapındaki büyük bilginlerden çok iyi haberdar olmuş ve onlardan faydalanmıştır. Aynı zamanda İslâm'dan önceki Türk düşünürlerini de çok iyi bildiği, açık olarak, anlaşılmaktadır. Eski devrin büyüklerinden pek çok vecizeler, tavsiyeler ve nasihatleri naklediyor. Dikkate değer ki bunlar arasında Peygamber'e isnat edilen hadis ve ünlü İslâm ahlâkçılarından vecizelere rastlanmıyor. Nakledilen vecize ve nasihatların hepsi Türk büyükleri, hekimleri ve kumandanlarının sözleridir. Bu Türk büyüklerinin müslümanlıkları da şüphelidir. Bunların sözleri nakledilirken adları verilmiyor, kabile veya mesleklerine işaret edilmektedir.